

Романова І. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського інституту фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

МОТИВ САМОТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «МАРУСЯ БОГУСЛАВКА»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню мотиву самотності особистості в романі І. Багряного «Маруся Богуславка». Через самотність прочитується проблема взаємин людини та натовпу в тоталітарному світі. Життєвий досвід головного героя Петра Сміяна показує, що цей стан – не одноразова буттєва ситуація, а одвічний супутник людини. Завдяки йому чоловік усвідомлює важливість любові як «непрактичного й нерационалізованого» почуття. Крім цього, як показує твір, звільняє від самотності й творчість.

Ключові слова: самотність, усамітнення, особистість, буття, комунікація, любов, творчість.

Постановка проблеми. Сьогодні самотність особистості є предметом зацікавлення не тільки філософів, а й психологів, соціологів, культурологів, педагогів, літературознавців. Дослідниками вироблено низку визначень цього феномена. У контексті літературознавчої розвідки доцільно звернутися до філософської інтерпретації цього терміна. Так, самотність – «екзистенційна ситуація людського буття, у межах якої відбувається зовнішнє чи внутрішнє відокремлення людей. Самотність є результатом колізії комунікації, що породжуються виявом людини у світі як неповторної особистості» [5, с. 259]. У художньому світі роману І. Багряного «Маруся Богуславка» мотив самотності особистості є важливим, а тому потребує належного літературознавчого прочитання.

Досліджуючи роман «Маруся Богуславка», науковці побіжно звертали увагу на стан самотності персонажів. Так, М. Балаклицький, наголошуючи на індивідуалізмі головних героїв І. Багряного, зауважує, що «тоталітарна система рятується від бунтівників нищенням та насильницькою ізоляцією. Окрім стін карцеру, цих людей можуть оточувати й віртуальні стіни жаху та самоти – таким «муром жаху» оточений колишній арештант Петро Сміян...» [2, с. 84]. У контексті феномена божевілья про витоки соціальної самотності Петра Сміяна зауважує О. Шапошникова: «Пересічна людина ... зазвичай стигматизує «ненормального», жахається його, відчужується від нього...» [7, с. 220]. Зрештою, опосередковано про любов як вихід зі складних буттєвих ситуацій (у нашому випадку – із самотності) ідеться в дослідженні С. Кобути [3]. Отже, ґрунтовне вивчення самотності особистості як феномена залишилося поза увагою науковців.

Мета статті – дослідити художнє втілення мотиву самотності особистості в означеному романі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриття авторської концепції самотності особистості пов'язано з образом Петра Сміяна. Знайомству з персонажем передує цікава характеристика, яку дає Павло Гук, – «самашедший» [1, с. 95]. Прикметно, що вона може бути потрактована як еквівалент до

слова «божевільний» (власне, таким бачить Петра більшість міста Нашого). Сміянове «божевілья» тотожне його політичній неблагонадійності (він має тавро в'язня, що повернувся додому). Містяни, які свідомо уникають Петра, бояться не його стану, а статусу. Утім «божевільний» Сміян перебуває не в психіатричній лікарні, а на волі. А тому перспектива перетворитися на маргінала обертається можливістю пізнати оточення та себе. Соціальна самотність головного героя очевидна саме серед людей і реалізується через розкриття автором проблеми людини й натовпу. Загал у романі стає категорією широкою. По-перше, це незнайомі містяни (передусім зайди), чия поведінка вражає людиноненависництвом і злобою. Пригадаймо зіткнення Петра з новою господинею рідної хати. Жінка є збірним образом упередженої, духовно обмеженої людини, чий «муж партейний» [1, с. 130]. З огляду на філософію всюдозволеності, нова хазяйка використовує щодо Сміяна такі шаблони: «Троцькіст паршивий! Враг чортів», «Петлюро недорізаний» [1, с. 128], «Контрреволюціонер» [1, с. 129]. Фізична самотність (смерть матері), утрата власного дому – це підмурівки тимчасової дезорієнтації головного героя, який прагнув повернутися до своїх джерел, оскільки «його серце приковане до землі» [1, с. 321]. Утім показово, як, оговтавшись, він відчайдушно боронить від філістерки світліну матері – символ пам'яті про найдорожчу людину. По-друге, доповнюють категорію натовпу й колись близькі люди. До цієї когорти належить Микола Гроза – Петрів друг дитинства, який його зрадив ще за часів молодості, став запроданцем (нині обіймає посаду політрука полку). Сміянова поведінка демонструє рішучу непримиримість з людською нищию. Так, зустрівшись із товаришем-зрадником уже після ув'язнення тут, у місті Нашому, Петро кидає його в річку: «Щастя, що... річка мілка та мулувата, а то б пропав Гроза, або б залився, або б утопився» [1, с. 155]. Крім цього, І. Багрянний демонструє ще одну модель поведінки Петра щодо своїх кривдників, які сьогодні й утворюють масу: удавати, що він їх не пізнає. Звісно, вона виконує передусім захисну функцію: так, граючи в більярд з начальником НКВС Сазоновим, Петро навмисне називає того Мишком. Особливістю взаємин Сміяна та натовпу є те, що головний герой позбавлений страху перед ним: навпаки, очевидний дискомфорт відчувають ті, хто становлять знеособлений загал (міліціонер, що не витримує проникливого погляду колишнього в'язня, або енкаведист, що тікає від нього). Фактично можемо говорити про усвідомлений виклик натовпу, що дає шанс оцінити свій внутрішній потенціал.

Власне, самотнім головний герой відчувається не тільки сьогодні. Сузір'я Волосожар стає своєрідним зоровим образом його самотності як у модусі теперішнього часу, так і минулого, про що письменник зазначає: «Він ділив з ним ночі самоти і відчаю... Він мерехкотів до нього на «Сабуровій дачі» крізь

туман божевілья...» [1, с. 319]. Волосожар – символ вічного, і саме стан самотності допомагає Петрові це усвідомити. Відтак у контексті роману людина проживає самотність, яка є невід’ємною частиною буття. А тому характеристика «самашедший» набуває ще одного значення: той, що йде одинаком. Письменник художньо оприявнює філософську сентенцію про те, що людина приречена бути не тільки вільною, а й самотньою. Сміянова самотність утілюється в таких авторських характеристиках: «... зосереджений в собі <...>, задуманий і самозаглиблений» [1, с. 133]. З філософського погляду вона мислиться як шанс віднайти власну екзистенцію. Художній простір роману демонструє своєрідні передумови Петрового стану, що проривається до трансцендентного (екзистенційна самотність має потужніший вплив, аніж фізична). Інакше особистості відчутна не тільки духовно, а й зовні: «Понад озером крутим берегом йшла дивна людина – боса, простоволоса, сорочка на грудях розхристана й рукава закасані» [1, с. 105]. Петрів портрет містить виразні характеристики – боса, простоволоса, розхристана. Удруге вони з’являються під час оповіді про його повернення з в’язниці: «Він прийшов до рідної хати босий (а був це місяць березень!), у лахмітті, власне, в самих рубцях, що лишилися від зітлілої в тюрмі одежі, худющий, як мрець, з обличчям, густо порослим чорною щетиною, простоволосий...» [1, с. 127]. І, нарешті, утретє про Сміяна «як завжди розхристаного й простоволосого, мов Христос» [1, с. 154] розповідає Сазонов. На нашу думку, романіст, використовуючи таке порівняння, підкреслює складний шлях людини, сповнений різноманітних буттєвих пасток. Описередковано у двадцятomu розділі «Химери (Мелянхольйне)» згадується реальна постаць Григорія Сковороди «... з торбою за плечима, з костуром у руках, босоніж, з непокритою головою» [1, с. 329]. Завдяки їй викристалізується ще одна грань Петрової самотності як буттєвого стану – прагнення стати незалежним від матеріального (зовнішнього) (пригадаймо в цьому контексті автоепітафію філософа «Світ ловив мене, та не спіймав»). Багрянівський герой намагається витворити мікрокосм, побудований за законами гармонії, краси та добра, того, чого в уречевленому просторі міста Нашого бракує. Його дивують люди «зі своєю метушнею, злобою, нетерпимістю й вічним хапанням за горло, з таким гоном до увічнення себе отак нібито» [1, с. 320]. Невипадкова й перша Петрова поява у творі – у супроводі хлопчика. Дитина стає знаком безпосередності, незаангажованості людського буття: «Обоє вони несли в руках жмути білих водяних лілій з довгими батогами... Перехожі зирналися на простоволосого мужчину. А він собі йшов помалу й нікого не бачив, ні на кого не зважав, ніби цілий світ для нього не існував. Лише існували лілеї й хлопчик, – і це й був увесь світ» [1, с. 105–106]. Образ білих лілій – символ чистоти думок і вчинків людини, а водна стихія цих квітів посилює нетотожність із землею, яка стає метафорою тимчасового дисгармонійного. Примітно, що автор намагається окреслити місце Петра в цій системі координат і доходить висновку, що «він стоїть межі небом і землею..., непритомний у своїй самотності» [1, с. 320]. Отже, опозиція верх/низ, яку можна трактувати як високе та буденне, посилює Сміянову розполовиненість. З одного боку, відчуття самотності дає йому змогу рефлексувати щодо власного призначення, можливості вивищитися над світом тривіальних (неавтентичних) речей і збайдужілого натовпу зокрема, а з іншого – породжує атмосферу туги. Молодість, що минула, нереалізованість в особистому житті, відсутність реального співрозмовника по-

силюють необхідність комунікації як такої. Свого часу теоретик екзистенціалізму Ж.-П. Сартр так пояснив значення цього процесу в житті особистості: «Мені потрібен Інший, щоб цілісно зрозуміти всі структури свого буття; справжнє буття «я» можливе лише як «буття-з-П’єром» або «буття-з-Анною», тобто у своєму бутті містить буття Іншого» [4, с. 525].

Чинником, що звільняє людину від самотності, є любов, що є «переживанням і буттям, яке долає разом з особистістю будь-які межі» [6, с. 178]. Петрові випадає нагода відчутти найвеличніше людське почуття в ситуації, близькій до глухого кута (автор описує внутрішній стан героя, що фактично стоїть за крок до відчаю, духовної порожнечі та провалля: «Цілковита й страшна самотність» [1, с. 126]). А тому кохання до неординарної акторки Ати – поштовх до наповнення свого буття іншими сенсами. Це шлях до ще не відомого себе, пізнати якого – неабияка цінність. Своєрідним звільненням під впливом любові є його прагнення творити (робить декорації до майбутньої театральної вистави «Маруся Богуславка»). І хоч для загалу Сміян мотивує цю творчість як «знічев’я. З божевілья» [1, с. 188], читач усвідомлює: для зраненої душі вона є кроком уперед, виходом з лабіринтів внутрішньої самотності. Долучення до справжнього мистецтва стає лакмусом самоконцентрації людини як особистості. Долаючи відчуття самотності, як і кожна особистість, він не є одинаком у творчості, оскільки знаходить свого адресата. У фіналі роману після успішної вистави глядачі викликають його на сцену: «Художника!! Божевільного!!» [1, с. 558]. Відтак характеристика «божевільний» стає тотожною не хворобливому стану, не статусу маргінала, а визнанням таланту митця, завдяки якому люди відчувають катарсис. Любов стає катализатором самотворення й Петрової обраниці Ати Дахно. На початку автор відображає її самотність, що конкретизується у відчуттях меланхолії, смутку, туги, нудьги. Поступово розкривається причина такого стану: «... серце її ще сонне, байдуже» [1, с. 122]. За спостереженням Павла Гука, дівчину «інтригують старці... І ненормальні» [1, с. 100], що є натяком на хибність її вибору. Атина відповідь ствердна: «... мене дійсно інтригують старці... якщо вони мають таку... таку страшну авреолу» [1, с. 100]. У її картині світу кохання – непрактичне й нерационалізоване почуття [1, с. 96], що апіорі звільнене від нав’язаних уявлень і приписів, якою має бути твоя друга половина. Для кожного щастя полягає в самій можливості пережити і проживати цей духовний зв’язок. Така метафоризація любові допомагає Аті відчутти повноту власного буття. Чистота першого почуття дає їй змогу розкрити в собі нові грані (як людини та як акторки), самоствердитися у світі конформізму.

Крім Петра й Ати, художня концепція самотності особистості розкривається завдяки такому персонажу, як театральний художник Данко Шигимага. Образ покрученої сосни, біля якої малює митець, символізує самотність людини, що має фізичну ваду (горбань). Виявом цього стану є свідоме Данкове усамітнення, завдяки якому він не тільки творить шедеври мистецтва вдома (не на загал), а й укладає щоденникові записи. Вони є фіксацією найпотаємніших переживань і почуттів Шигимаги, зануренням у глибини буття, прагненням осмислити актуальні питання ролі митця та мистецтва, любові, божественного в кожній особистості. Відтак Данкова творчість – комунікація у філософському сенсі, покликаність, у якій реалізується самотня людина.

Висновки. У романі «Маруся Богуславка» І. Багрянний осмислює самотність як важливий феномен буття людини. Так, цей стан «божевільного» Петра є тлом, завдяки якому художньо досліджується проблема взаємин особистості й натовпу в тоталітарному світі. Життєвий досвід Сміяна показує, що самотність – це не одноразова ситуація буття, а одвічний супутник, що рухає людину. Через цей стан і цю властивість герой усвідомлює важливість такої духовної універсалії, як любов (до Ати Дахно), що метафоризується як непрактичне й нераціоналізоване почуття. Крім цього, як показує твір, звільняє від самотності й творчість. Позитивне значення має й практика усамітнення особистості, що показана на прикладі митця Данка Шигимаги. Вона дає змогу вийти за межі повсякденного і спробувати дати відповіді на буттєві питання. Отже, герої І. Багрянного, долаючи лабіринти самотності, наповнюють життя справжнім сенсом. З огляду на широту проблематики означеного роману, перспективними можуть стати розвідки, пов'язані з комплексним вивченням філософського рівня твору «Маруся Богуславка».

Література:

1. Багрянний І. Вибрані твори: у 2 т. Київ: Юніверс, 2006. Т. 1: Буйний вітер. Маруся Богуславка: роман; Держіть поїзд!: уривок / упоряд. О. Коновал, О. Шугай; за ред. О. Шугая; худ. оформл. В. Василенка. 584 с.
2. Балаклицький М. «Нова релігійність» Івана Багрянного: наукова монографія. Київ: Смолоскип, 2005. 167 с.
3. Кобута С.С. Концепція «вільної людини» у творчій спадщині Івана Багрянного та Джорджа Орвелла: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Київ, 2015. 20 с.
4. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии / пер. с фр., предисловие В.И. Колядко; примеч. В.И. Колядко, Р.К. Медведевой. Москва: Республика, 2000. 639 с.
5. Хамітов Н., Крилова С., Гармаш Л. Історія філософії. Проблема людини та її меж: навчальний посібник. Київ: Наукова думка, 2000. 272 с.
6. Хамітов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. Киев: Ника-Центр; Москва: Институт общегуманитарных исследований, 2002. 336 с.
7. Шапошникова О.О. Дискурс божевілья у романах І. Багрянного. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». Харків, 2014. № 1127. Вип. 71. С. 217–223.

Романова І. В. Мотив самотності особистості в романі І. Багрянного «Маруся Богуславка»

Анотація. Стаття присвячена дослідженню мотива самотності особистості в романі І. Багрянного «Маруся Богуславка». Через самотність прочитується проблема відносин людини й тлуми в тоталітарному світі. Життєвий досвід головного героя Петра Сміяна показує, що це стан – не одноразова життєва ситуація, а вічний супутник людини. Завдяки йому чоловік усвідомлює важливість любові як «непрактичного й нераціонального» почуття. Крім цього, як показує твір, звільняє від самотності й творчість.

Ключові слова: самотність, єдність, особистість, буття, комунікація, любов, творчість.

Romanova I. The motive of loneliness of the personality in the novel “Marusya Boguslavka” by I. Bagryany

Summary. The article is devoted to the study of the motive of individual loneliness in the novel “Marusya Boguslavka” by I. Bagryany. Through loneliness, the problem of the relationship between man and the crowd in a totalitarian world is read. Life experience of the protagonist Petro Smiyan shows that this state – not a one-time existential situation, but an eternal companion of man. Thanks to him, the man realizes the importance of love as an impersonal and unrational feeling. In addition, as the work shows, liberates from loneliness and creativity.

Key words: loneliness, solitude, personality, being, communication, love, creativity.